

PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA

xalqaro ilmiy-metodik jurnal

2(2)
2022

MUNDARIJA

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA	6
Омилхон ИСМАЙЛОВ, Александр ПОЛОННИКОВ, Мухиддин БАФАЕВ. Инновационно-ориентированное педагогическое образование Республики Узбекистан: стратегия и тактика развития	6
Shaxlo NURULLAYEVA. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy moslashtirish mexanizmlari.....	12
Nargiza DILOVA, Kimyoxon RAJABOVA. O'zbekiston ta'limining jahon ta'limi bilan integratsiyalashuvida xalqaro baholash dasturlarini qo'llashning ahamiyati	19
Jetkerbay OTEPBERGENOV. Talabalarning murakkab o'quv materiallarini o'zlashtirishda chizma-tasviriy modellardan foydalanish mahorati.....	22
Shabon FARMONOVA. Boshlang'ich sinflarda ta'lim mazminini yangilash va ona tili o'qitishni ijodiy tashkil etish	26
Ne'mat SEVINCHOV, Maftuna HALIMOVA. Pedagogik o'lchovlarning tarkibiy qismlari va ularga qo'yiladigan talablar.....	32
Умида МУПТАЗАЕВА. Особенности развития учебно-исследовательских компетенций студентов высших образовательных учреждений в условиях кредитной системы.....	38
Ixtiyor XOLIQOV. Bo'lajak o'qituvchining asosiy kompetentligini rivojlantirish	43
Xasan SIDDIKOV. Oliy ta'limda tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etishning innovatsion shakllari.....	46
Muattar ABDULLAXO'JAYEVA. Zamonaviy o'qituvchining pedagogik kompetentligini rivojlantirish.....	50
Perdexan SALIYEVA. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida uchraydigan ayrim muammolar va yechimlar	52
MAKTABGACHA VA BOSHLANG'ICH TA'LIM	55
Shuhrat NE'MATOV, Nargiza MIRYUSUPOVA. Malaka oshirish jarayonida maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarining kvalitologik kompetentligini shakllantirish imkoniyatlari	60
Асрор ҚОСИМОВ. Бошланғич таълимда ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ташкил этиш – долзарб педагогик муаммо сифатида	62
Maftuna MAMEDOVA. Maktabgacha ta'lim tashkilotida bola shaxsining rivojlanishida tarbiyaning roli.....	67
Dildora OMONOVA. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kompetentsiyasini shakllantirish va rivojlantirish metodik muammo sifatida.....	70
Manzura KASIMOVA. Maktabgacha ta'limda jonli va jonsiz tabiat bilan tajriba o'tkazishda laboratoriya xonalarini tashkil etish	74
Gulzoda ERGASHEVA. Steam ta'lim texnologiyasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish imkoniyatlari.....	78
Азиза ХУСЕНОВА. Моделирование обучения родному языку путём проектирования образования	82
Шакаржон ҚЎЧҚОРОВА. Бошланғич синф ўқувчиларида таянч компетенцияларни шакллантириш долзарб методик муаммо сифатида	90
Дилшод ДАВРОНОВ. Бошланғич синф ўқиш дарсларида бадиий матн устида ишлашда адабий тушунчаларни шакллантиришнинг илмий-назарий асослари	95
Sobirjon ISMATOV. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish metodikasi	100
FILOLOGIYA VA TILLARNI O'QITISH	105
Qahramon TO'XSANOV. "Masnaviyi ma'naviy"ning o'zbek adabiyotiga ta'siri.....	105
Mexriniso ABUZALOVA, Shahnoza ISLOMOVA. Tibbiyot tili va tibbiy matnlarning psixolingvistik xususiyatlari	111
Илона ИСПАЙЛОВА. Эффективность обучения медицинскому английскому языку при формировании коммуникативных навыков посредством аутентичных фильмов.....	117
Intizor JUMANIYOZOVA. Abdulla Oripov she'riyatida falsafiy-intellektuallik va ekspressivlikning ifodalanishi.....	124
ANIQ VA TABIIY FANLAR	127
Mirzohid DAMINOV, Sabohat HALIMOVA. O'zbekiston, Rossiya Federatsiyasi va Qozog'iston umumiy o'rta ta'lim maktablari 7-sinf fizika darsliklarining qiyosiy tahlili	127

BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH ORQALI NUTQ O'STIRISH METODIKASI

Maqolada nutq o'stirish – shaxs tomonidan og'zaki va yozma badiiy til me'yorlari: to'g'ri talaffuz, urg'u, grammatika, so'zlarni to'g'ri qo'llash qoidalarini o'zlashtirish orqali unda tilning badiiy ifoda vositalaridan samarali foydalangan holda ravon so'zlash malakalarini rivojlantirishni ifodalovchi pedagogik jarayon ekanligi xususida fikr yuritiladi. O'z mohiyatiga ko'ra nutq o'stirish shaxs, jumladan, o'quvchi tomonidan og'zaki va yozma badiiy til me'yorlari: to'g'ri talaffuz, urg'u, grammatika, so'zlarni to'g'ri qo'llash qoidalarini amaliy o'zlashtirish, tilning badiiy ifoda vositalaridan samarali foydalanish, ravon so'zlash malakalariga ega bo'lishini ta'minlovchi metod, usul, vositalar yordamida pedagogik qo'llab-quvvatlash, to'g'ri yo'naltirish, zarur o'rinlarda kerakli choralarni ko'rish hamda jarayonga rahbarlik qilishni anglatadi.

Kalit so'zlar: *nutq, og'zaki nutq, yozma nutq, matn, matn ustida ishlash, o'quvchi, o'qituvchi, o'quv material.*

В статье рассматривается мысль о том, что речевое развитие – это педагогический процесс, выражающий в себе развитие навыков беглой речи с эффективным использованием в ней средств художественной выразительности языка путем усвоения индивидом норм устного и письменного художественного языка: правильного произношения, ударения, грамматики, правильного употребления слов. Речевое развитие по своей сути является педагогическим сопровождением, правильной ориентацией, необходимой направленностью с помощью методов, приемов, средств, обеспечивающих овладение учащимся, в том числе, нормами устного и письменного художественного языка: правильного произношения, ударения, грамматики, правил правильного употребления слов, эффективного использования средств художественной выразительности языка, навыков беглой речи. Это означает принятие необходимых мер на местах, а также руководство процессом.

Ключевые слова: *речь, устная речь, письменная речь, текст, работа над текстом, ученик, учитель, учебный материал.*

The article considers the idea that speech development is a pedagogical process that expresses the development of fluent speech skills with the effective use of the means of artistic expression of language in it by mastering the norms of oral and written artistic language by an individual: correct pronunciation, stress, grammar, correct use of words. Speech development is essentially pedagogical support, correct orientation, necessary orientation with the help of methods, techniques, means that ensure the mastery of students, including the norms of oral and written artistic language: correct pronunciation, stress, grammar, rules for the correct use of words, effective use of means of artistic expression of language, fluency skills. this means taking the necessary measures on the ground, as well as leading the process.

Keywords: *speech, oral speech, written speech, text, work on the text, student, teacher, educational material.*

Kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyoti eng sodda aloqalardan murakkab, ko'p qirrali ijtimoiy munosabatlarga tomon o'sib borish asosida kechgan. Agarda eng sodda aloqalar – ibtidoiy jamoa tuzumidagi urug' a'zolarining ko'p holatlarda bir-birlariga oziq-ovqat manbai, yuzaga kelayotgan xavf, harakatlarni tashkil etish yo'nalishlari to'g'risidagi ma'lumotlarni uzatishiga asoslangan bo'lsa, murakkab, ko'p qirrali ijtimoiy munosabatlar – ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, ta'lim, sog'liqni saqlash, xavfsizlikni ta'minlash, fuqarolik majburiyatlarini bajarish (masalan, soliq to'lash) jarayonida sub'ektlarning bir-birlari bilan

kundalik hamda kasbiy faoliyatni tashkil etishda ko'zga tashlanadi. Ijtimoiy munosabatlarning to'g'ri, oqilona tashkil etilishi, birinchidan, hal qilinayotgan masalaning ijobiy yechimga ega bo'lishini, ikkinchidan, vaqtning tejalishini, uchinchidan, samimiy muloqot jarayonining yuzaga kelishini ta'minlaydi. Mazkur jarayonda eng muhim omillardan biri nutq sanaladi.

Yosh avlodning ma'naviy kamolotida qadimdan nutq madaniyatiga alohida ahamiyat berib kelingan. Xususan, Unsurul-Ma'aliy Kaykovus o'zining «Qobusnoma» nomli asarida farzandiga qarata shunday deydi: "... Ey farzand,

soʻzning yuzin va orqasin bilgʻil va ularga rioya qilgʻil, har ne soʻz desang yuzi bila degil, to suxangoʻy boʻlgʻaysan. Agar soʻz aytib, soʻzning nechuk ekanin bilmasang, qushga oʻxsharsankim, unga toʻti derlar, ul doim soʻzlar, ammo soʻzning maʼnosin bilmas. ...Soʻzni bagʻoyat ulugʻ bilgʻil, soʻz osmondin kelmas va ul xor narsa emasdir. Qay bir soʻzniki bilsang, joyini oʻtkazmay aytkil, vaqtini zoe qilmagil, yoʻq ersa donishga sitam qilgʻon boʻlgʻaysan. Har soʻz desang, rost degil va bemaʼnilikni daʼvo qilgʻuvchi boʻlmagʻil” [1].

Nutq faqat fikrni ifodalash, axborot almashish, til vositalaridan foydalanish jarayoni yoki uning hosilasi [2]gina emas, balki shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantiruvchi asos ham ekanligi psixologik va biologik nuqtai nazardan isbotlangan. Shu sababli yosh avlodda ilk bolalikdan nutqni rivojlantirishga alohida eʼtibor beriladi.

Har bir davlatning taʼlim sohasida bolalarda nutq oʻstirish tizimining asosiy tarkibiy elementi sifatida eʼtirof etilgan. Oʻzbekistonda ham uzluksiz taʼlimning dastlabki bosqichlari – maktabgacha va boshlangʻich taʼlim davrida bolalarda nutqni oʻstirish pedagogik jarayonning muhim yoʻnalishi etib belgilangan. Global axborotlashuv va innovatsion taʼlim muhitining shakllanishi, inson kapitalini rivojlantirishga boʻlgan ijtimoiy ehtiyojning ortishi yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish, intellektual jihatdan rivojlantirish, bunda nutq imkoniyatlaridan foydalanishni taqozo etmoqda.

Shaxs nutqini oʻstirishda maktabgacha va boshlangʻich taʼlim bosqichlari boshlangʻich davr boʻlishi inobatga olinsa, ularning takomillashtirilishi, “boshlangʻich taʼlim mazmunini toʻliq integrallashtirish, mazkur mazmunda taʼlim-tarbiya elementlari uygʻunligini taʼminlash” [1]ning naqadar dolzarb ahamiyatga egaligini koʻrsatadi.

“Nutq”, “nutq oʻstirish”, “matn ustida ishlash”, “matn ustida ishlash orqali nutq oʻstirish”, “boshlangʻich sinf oʻqish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq oʻstirish” kabilar tadqiqot muammosining muhim tayanch tushunchalaridir. Ularning mohiyatini yetarlicha anglash tadqiqotni olib borishda muammoning toʻgʻri, oqilona yechimini topishga imkon beradi.

Nazariy tahlil “nutq” tushunchasiga mavjud tilshunoslik, pedagogik, psixologik hamda metodik adabiyotlarda turlicha izohlar berilganligini koʻrsatdi. Xususan, “Pedagogik ensiklopedik lugʻat”da nutq “insonlarning til vositasida amalga oshiriladigan muloqot (kommunikatsiya) shakli boʻlib, u fikrni ifodalash vositasi boʻlishi bilan birga fikrlashning asosiy mexanizmi” [2], “Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi”da nutq deganda uning ogʻzaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon

boʻlishidagi jarayonlar, yaʼni soʻzlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar)” [3], deya eʼtirof etiladi. Psixologlar tomonidan nutq “odam tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani oʻzlashtirish va avlodlarga berish yoki oʻzaro aloqa oʻrnatish yoki oʻz harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayoni” [3], deb taʼriflangan. Metodik olimlar tomonidan nutq “kishi faoliyatining turi, til vositalari (soʻz, soʻz birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solish” [1] sifatida ham talqin etilgan. Bir soʻz bilan aytganda, nutq ijtimoiy subʼektlarning til vositasida amalga oshiriladigan faoliyat turidir.

Nutqda quyidagi xususiyatlar namoyon boʻladi:

1) fikrni bayon etish ehtiyojini amalga oshirishga qaratiladi, tugallangan mavzuni ifodalaydi, logik va grammatik qoidalar asosida tuziladi, mustaqil, tugallangan, oʻzaro bogʻlangan maʼnoli qismlarga boʻlinadi (u bogʻlanishli nutq deb ataladi) [1];

2) ogʻzaki va yozma shaklda ifodalanadi;

3) ogʻzaki va yozma nutqni rivojlantirish yagona jarayonda kechadi;

4) shunga qaramay, ogʻzaki va yozma nutq orasida jiddiy tafovutlar mavjud (ular haqida ishning keyingi bobida batafsil soʻz yuritiladi);

5) nutq muloqot chogʻida ishtirok etuvchilarning soniga koʻra dialogik va monologik kabi turlarga boʻlinadi;

6) dialog ogʻzaki nutqning keng tarqalgan turlaridan, nutqiy muloqotning tabiiy shakllaridan biri boʻlib, ikki yoki bir necha shaxs oʻrtasida kechadi;

7) ogʻzaki nutq, tabiatiga koʻra, koʻproq suhbat shaklida yuzaga keladi;

8) nutqning juda muhim shakllaridan biri sanaladigan monolog dialogga nisbatan mazmunni ifodalash uchun til vositalarini tanlash, nutqning qurilishiga koʻra bir qadar anʼanaviylikka ega.

Nutq oʻstirish taʼlim taraqqiyoti tarixida hamisha dolzarb masalalardan boʻlib kelgan. Jumladan, eski maktablarda qiroatxonlikning keng miqyosda yoʻlga qoʻyilishi hamda oʻqitishda usuli tahajji, usuli maddiya, usuli savtiyaga amal qilinishi bevosita nutq oʻstirish bilan bogʻliq. XIX asrning oxiri XX asr boshlarida usuli jadid maktablari uchun yaratilgan “Ustodi avval”, “Sabzazor”, “Adibi avval”, “Adibi soniy”, “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Rahbari najot”, “Risoi asbobi savod”, “Qiroat kitobi”, “Oʻqish kitobi” darsliklarida ham nutq oʻstirish yetakchi oʻrin tutgan. “Maktabdor domlalar oʻz usullari va tajribalariga asoslanib bolalarga saboq berganlar. Demak, Oʻzbekistonda oʻqitishning oʻziga xos usullari mavjud boʻlgan va ular rivojlanib borgan.

102 Bu jarayon silliq kechgani yo'q. Ba'zi xato va kamchiliklarga ham yo'l qo'yilgan. Chunonchi, XX asrning 20-yillarida maktabni rivojlantirishda juda jiddiy xatolarga yo'l qo'yildi. Kompleks dasturlarda ona tilini o'rganish tizimi buzildi: grammatik, orfografik ko'nikmalarga yetarli ahamiyat berilmadi. Savod o'rgatishda yaxlit so'z metodi tilning fonetik xususiyatlariga mos kelmadi, analitik-sintetik ishlarni ta'minlamadi, puxta, to'g'ri yozuv masalalari uchun zamin yaratilmadi. Keyinchalik 1931 yil 5 sentabr «Boshlang'ich va o'rta maktab haqida»gi, 1932 yil 25 avgust «Boshlang'ich va o'rta maktab o'quv dasturlari rejimi haqida»gi qarorlar yuqoridagi kabi yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni bartaraf qilishda va o'quv mashg'ulotlari tizimini ishlab chiqishda maktabga va o'qituvchilarga yordam berdi. Tezlik bilan savod o'rgatishda analitik-sintetik tovush metodi qayta tiklandi» [4]. Bu haqida, shuningdek, U.Dolimovning «Turkistonda jadid maktablari» [4] nomli kitobida qiziqarli dalillar keltirilgan. Ko'rinadiki, nutq o'stirish va uning asosida turuvchi savod o'rgatish muammosi uzoq tarixga ega. U tabiiy sur'atda hamisha ilg'or fikrli ziyolilarning e'tiborini o'ziga jalb qilgan.

O'z mohiyatiga ko'ra "nutq o'stirish" tushunchasi ko'p holatlarda "nutqni rivojlantirish" tushunchasiga muqobil ("o'rnini almashtiruvchi", "javob bo'luvchi") sifatida qo'llaniladi. Ayniqsa, rus tilida olib borilgan tadqiqotlar, mazkur tilda yaratilgan adabiyotlarda maktabgacha tarbiyalanuvchilar va boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'y-fikrlari, kechinmalari (ichki nutq)ni tashqi nutqqa aylantirish xususida so'z yuritilganda tayanch tushuncha sifatida "nutqni rivojlantirish" qabul qilingan. Ayni o'rinda "ichki nutq" tushunchasining mohiyatini ham yoritib o'tish maqsadga muvofiqdir: ichki nutq – til yordamida ifoda etilmagan va yozilmagan fikriy nutq bo'lib, u shaxsning o'z-o'ziga bo'lgan murojaatini ifodalaydi [1]. Har qanday nutqda bo'lgani kabi ichki nutq ham o'ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi. Xususan, ichki nutq "aniq grammatik shaklga ega bo'lmay, u tushuncha – alohida ma'noli so'zlar hamda yaxlit iboralar yordamida shakllanadi" [1].

Nutqni rivojlantirishning didaktik talablari, unga nisbatan metodik yondashuvlar xususida so'z yuritishdan avval "rivojlantirish" atamasi aynan qanday holatni yoritishga xizmat qilishini anglab olish navbatdagi amaliy harakat uchun yo'nalishni to'g'ri belgilashga imkon beradi.

"Rivojlantirish" tushunchasi (o'zak so'z "rivoj"; arabcha "tarqalish", "yoyilish", "kengayish") "bir sifat holatidan ikkinchi, yuqori sifat holatiga o'tish" [4] ma'nosini anglatadi.

M.R.Lvovning tadqiqotlarida esa bevosita "o'quvchilarning nutqini rivojlantirish" tushunchasining g'oyaviy-nazariy tadqiqi quyidagicha bayon qilingan: o'quvchilar nutqini rivojlantirish – nutqni: til vositalari (fonetika, leksika, grammatika, nutq madaniyati, uslublari) hamda til mexanizmlari (tushunchalarni anglash, o'z fikrini ifodalash)ni o'zlashtirish jarayoni [3].

Pedagogik jarayonlarda ko'p holatlarda "nutqni rivojlantirish" deyilganda shaxs nutqini bir sifat holatidan ikkinchi sifat holatiga o'tishini ta'minlash maqsadida qo'llaniladigan metod va vositalar ham e'tirof qilinadi. Tadqiqot ishida "nutq o'stirish" tushunchasini nutqni rivojlantirishning yuqorida ta'kidlangan jihatlarini hisobga olgan holda tushunmoq lozim. Biroq, ayni o'rinda aytib o'tish lozim, shaxs, o'quvchilar nutqini o'stirish (rivojlantirish) bevosita jarayon sanaladi, rivojlantiruvchi metod va vositalar jarayonning o'zi emas, balki uning samarali, muvaffaqiyatli kechishini ta'minlovchi omillardan biri, xolos.

Darhaqiqat, ta'limiy g'oyalar taraqqiyoti tarixining barcha bosqichlarida ham shaxs nutqini o'stirishga alohida e'tibor qaratib kelingan. Ayniqsa, notiqlik san'atining eng yuksak bosqichlari – qadimgi Rim va Gresiyada yosh avlod nutqini rivojlantirish, ularda nutq, so'z kuchi yordamida ijtimoiy sub'ektlarga ta'sir ko'rsatish, hatto, ijtimoiy guruhlarini ta'sirchan, yuqori darajada hissiy-estetik bayon etilgan nutq yordamida boshqarish qobiliyatini rivojlantirish ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bo'lishiga erishilgan.

Bugungi kunda ham nutqni rivojlantirish "boshlang'ich sinflar oldiga qo'yilayotgan muhim vazifa sanaladi, binobarin, nutq har qanday aqliy faoliyatning asosi va insoniy muloqot vositasi" [3] bo'lib, uning yordamida "ta'lim tizimi oldida turgan tilshunoslik, psixologik-pedagogik, metodik-didaktik xarakterga ega" [4] o'qitish ishlarining sifatini yaxshilashga erishiladi.

Nutq o'stirish "boshlang'ich ta'lim tizimida uzviylik asosida amalga oshiriladi, bir butun o'qish jarayoniga amaliy yo'nalish beradi va bolalarning ongli o'qish, uqqanlarini tushunarli qilib so'zlab berish, savodli yozishga o'rgatadi. Bolalarning yosh xususiyatini va saviyasini hisobga olgan holda, ona tili va adabiyotdan boshlang'ich bilim beriladi va shular asosida ularning nutqi boyitiladi" [3].

"Har bir odamning nutqi bolalik chog'idan boshlab o'sib boradi. Bola kattalar bilan muloqot qilishi natijasida tilni egallaydi va nutq jarayonida o'rganganlarini qo'llaydi. Bolalar nutqining o'sishida ularning maktabda o'qishi, ayniqsa, katta ahamiyatga ega. Bola maktabga kirmasdan oldin

o'zi qanday gapirayotganligi ustida o'ylab o'tirmasdan, o'z nutqidan aloqa va bilish vositasi tariqasida foydalanadi. Maktabda esa bola gaplashayotgan til o'qitiladigan va o'rganiladigan ilm bo'lib qoladi. Bola o'z ona tilining grammatikasi bilan shug'ullanishi natijasida o'z nutqini grammatika qoidalariga muvofiq sur'atda ongli ravishda tuzishni o'rganadi" [5].

Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirish ta'limning keyingi bosqichlari muvaffaqiyatini ta'minlashning muhim omillaridan hisoblanadi. Shu bois, boshlang'ich ta'limga doir «Davlat ta'lim standarti», «O'qish» va «Ona tili» predmetlari bo'yicha yaratilgan dasturlar hamda bir qator ilmiy-metodik adabiyotlarda mazkur masalaga alohida e'tibor qaratilgan.

«O'qish» fani boshlang'ich sinflarda asosiy o'quv predmetlaridan biri hisoblanadi. Zero, mazkur o'quv predmeti yordamida o'quvchilarning savodini chiqarishga erishiladi, harflarni tanish va o'qitish asosida kitobga, kitob o'qishga qiziqish uyg'otiladi, atrof-muhit haqidagi bilimlari boyitiladi. O'quv predmetining asosiy vazifalaridan biri boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirish, uning malakaga o'sib o'tishini ta'minlashdir.

«O'zbek tilining izohli lug'ati»da «matn» (ar. «nutqning yozuvdagi ifodasi») tushunchasiga «yozuvda yoki bosma holda shakllantirilgan mualliflik asari yoki hujjat» [1] deb ta'rif berilgan.

«Matn» so'zi rus va ingliz tillarida chop etilgan adabiyotlarda «tekst» (lotincha «textum») asosida shakllantirilgan «text») shaklida qo'llanilib, «bog'lanish», «birikish», «aloqa», «birikma» kabi ma'nolarni bildiradi [4]. Ushbu tushunchaning g'oyaviy-nazariy tavsifi tadqiqotchi M.Yo'ldoshevning badiiy matn lingvopoetikasining tadqiqiga bag'ishlangan monografiyada batafsil bayon etilgan [4].

Tadqiqotchi L.Losevaning «Matn qanday tuziladi?» nomli tadqiqoti [6]da «matn» tushunchasi «lingvistik tadqiqotning eng murakkab ob'ektlaridan biri» sifatida e'tirof etilib, uning mohiyatini asoslovchi bir qator belgilar ko'rsatib o'tilgan: 1) axborotning yozma shaklda ifodalanishi; 2) mazmun jihatidan o'ziga xos tugallikka egalik; 3) o'quvchida voqelikka nisbatan muayyan munosabat uyg'otish imkoniyatining mavjudligi.

Ko'rsatilgan belgilar asosida matnni mazmunan tugal va o'quvchida xabar qilinayotgan axborotga ma'lum munosabat uyg'otish bilan xarakterlanadigan yozma shakldagi axborot sifatida

ta'riflash mumkin. Bizningcha, «matn» tushunchasining g'oyaviy-nazariy talqini yetarlicha yoritilmagan. Ayni o'rinda L.Losevaning matnni ifodalovchi belgilar borasidagi fikrini quyidagilar bilan to'ldirish mumkin: 1) axborotning yozma shaklda ifodalanishi; 2) mazmun jihatidan o'ziga xos tugallikka egalik; 3) o'quvchida voqelikka nisbatan muayyan munosabat uyg'otish imkoniyatining mavjudligi; 4) kompozitsiya, syujet, tarkibiy tuzilmaga, shuningdek, tarkibiy elementlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bog'liqlikka egalik; 5) muayyan sohaga taalluqli bo'lishi; 6) aniq mavzu bo'yicha axborot berishi; 7) o'ziga xos bayon uslubiga egalik; 8) aniq sub'ektga yo'naltirilganligi (masalan, o'quvchi yoki o'qituvchi uchun mo'ljallanganligi); 9) aniq maqsad uchun xizmat qilishi.

Matnni sintaktik jihatdan mazmuniga ko'ra va leksik-grammatik vositalar yordamida o'zaro bog'langan gaplar yig'indisi tarzida tushunish ham xato sanalmaydi. «Matn deganda murakkab sintaktik butunlik va erkin gaplardan iborat butunlikni tushunish kerak. Matnning sintaktik tahlili gaplar o'rtasidagi aloqalarni o'rganish, matnni gapdan kattaroq sintaktik birliklarga, murakkab sintaktik butunlikka parchalashni o'z ichiga oladi» [6]. Nutq jarayonida gaplar guruhlanadi, mavzu jihatdan, qurilishi va ohangiga ko'ra birlashadi va alohida sintaktik birlik – murakkab sintaktik butunlik hosil qiladi. Biroq, matndagi barcha gaplar ham murakkab sintaktik butunlikka kirmaydi, ayrimlari uning tarkibiy qismi bo'lmaydi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish kerakki, mazkur tadqiqot ishida matn mohiyatini ilmiy-amaliy jihatdan o'rganish emas, balki, matn ustida ishlash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini o'stirish metodikasini tadqiq qilish maqsad qilib belgilanganligi sababli masalaning ana shu jihati tahlil qilinadi.

Boshlang'ich sinfda matn ustida ishlashga o'quvchilarni jalb qilish o'ziga xos xususiyatlarni namoyon qiluvchi pedagogik jarayon sanaladi. Har qanday pedagogik jarayon kabi boshlang'ich sinflarda matn ustida ishlashda ham muayyan psixologik, pedagogik, metodik talablar inobatga olinishi zarur. Shundagina boshlang'ich sinf o'quvchilari matn bilan ishlash orqali muayyan bilimlarni o'zlashtirish, ravon va ongli o'qish ko'nikma va malakalariga ega bo'ladi, nutq boyiydi, fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Natijada o'quv dasturida ko'zda tutilgan talablar bajariladi.

Adabiyotlar

1. Abdullayeva Q., Yusupov M., Rahmonbekova S. O'qish kitobi (Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik). – T.: O'qituvchi, 2010. – 192 b.

2. Abdullaeva Sh. Pedagogicheskie texnologii razvitiya poznavatel'nykh tvorcheskix sposobnostey uchashixsya mladshix klassov: Diss. ... kand. ped. nauk. – T.: 2005. – 175 s.
3. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped.fan.nomz. ... diss. – T.: 2002. – 276 b.
4. Aminova F. Muloqot matni yaratish ko'nikmalarini shakllantirish. – Toshkent: Fan, 2006. – 100 b.
5. Aslonova O.P. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkur tezligini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari: Ped. fanl. bo'yicha falsafa doktori (PhD). ... diss. avtoref. – QarDU. 2020. – 49 b.
6. Bekniyazova N. Boshlang'ich sinflar ona tili darslarida o'quvchilarga matn yaratishni o'rgatish metodikasi (ta'lim o'zbek va qoraqalpoq tillarida olib boriladigan maktablar misolida): Monografiya. – T.: Fan va texnologiyalar, 2012. – 160 b.